

EURÓPSKA TRADÍCIA A FENOMÉN DISIDENTSTVA

V. BĚLOHRADSKÝ: Krize eschatologie neosobnosti. K Patočkově pojetí evropského dědictví. Londýn 1982, 210 s.

Dnes, keď sa heslo „Návrat do Európy“ skloňuje vo všetkých pádoch, vynára sa otázka, v čom vlastne spočíva v duchovnom zmysle slova náš vstup do Európy? Jednu z možných odpovedí ponúka esej českého filozofa a sociológa V. Bělohradského, ktorý od r. 1970 žije a pôsobí ako profesor sociológie na univerzite v Janove. V deviatich častiach štúdie s názvami pre slovenského vzdelanca azda exotickým (*Dissent a evropské dědictví* [s. 4–6]; *Přirozený svět a lidská práva; v čem spočívá krize evropského rozumu* [s. 6–13]; *Genealogie rozumu a vzpoura ujarměněných věděni* [s. 13–23]; *Patočkově pojetí lidského dějinného života* [s. 23–28]; *Krize nevinnosti moci: paradox moderního pojetí státu* [s. 29–38]; *Eschatologie neosobnosti a banalizace vědomí* [s. 38–44]; *Diarchie: o co jde v evropských dějinách* [s. 44–51]; *Legitimitas a legalita* [s. 51–58]; *Tři klíčová témata dissentu* [s. 58–65] autor domýšľa a rozvíja Patočkovu kritiku politickej moci. Metodologické východisko autorových úvah nadväzuje na Husserlovu analýzu objektivismu a racionalizmu európskej kultúry, k čomu pristupuje dôkladný rozbor morálnych implikácií Husserlovho ideového odkazu v Patočkovom diele. Leitmotívom či jednotiacim svorníkom predložených reflexií je úsilie znovuobjaviť zmysel európskej tradície pomocou genealógie konceptuálnych schém, v ktorých sa zrkadlí fenomén eschatológie neosobnej anonymity, čo vyúsťuje do rehabilitácie sveta prirodzenej osobnej skúsenosti

(Lebenswelt) ako zdroja európskeho ideálu univerzality.

Bělohradský presvedčivo argumentuje v prospech tézy, že všetky životné formy (vedecké poznanie a politickú prax nevynímajúc) a celá hierarchia hodnôt európskej civilizácie sa od čias novoveku chápu v intenciách objektivismu a racionalizmu, pričom medzi racionálnosť a neosobnosť, bezsubjektivosť sa kladie znamienko rovnosti. Extrémnym príkladom zlyhania rovnice rozum = neosobnosť, ako uvádza autor hneď na počiatku štúdie, sú komunistické a fašistické vyhladzovacie tábory. V tejto súvislosti Bělohradský formuluje poslanie a úlohu inteligencie: „Naše civilizace nikdy nedospěje ke skutečně universální racionálnosti, pokud nevyprostí prožitek evidence z tohoto objektivistického zajetí a nepokúsí se prosvítit a projasnit strukturu přirozeného světa: tento úkol je tématem filosofického života, nezastupitelnou úlohou intelektuála“ [s. 7–8].

Matematizovaná, formalizovaná prírodoveda (galileovská fyzika) a machiavellistická teória štátu, spočívajúca na určení politiky ako techniky moci, podmienili tvár modernej doby, produkujú pravú objektívnu skutočnosť, zbavenú prímiesy subjektívneho. Prirodzený svet je degradovaný na niečo fiktívne, iluzórne, partikulárne, čo nemá platnosť existencie. Proti teroru objektivismu a racionality autor akceptuje funkcie tzv. genealógie rozumu, ktorá umožní obnoviť, reanimovať svet osobnej skúsenosti, prirodzený svet zavalený ná-

nosmi objektivistických konštrukcií tak v rovine vedy, ako aj na úrovni uvažovania o štáte. „Vyjasniť genealogii nějakého pojmu pak znamená ukázat, jak se konstituoval z přirozené prožitkové struktury světa daného v první osobě, nezastupitelně a v nezrušitelné evidenci“ (s. 15).

So zreteľom na horizont filozofickej reflexie, ktorý autor vidí práve v genealogii pojmov, sa analyzujú koncepcie troch významných stúpcov tejto tradície: Nietzscheho, Freuda, Husserla. Patočku, ale aj Foucaultove interpretácie (napr. politickej reči, sexuálnych noriem, vzniku kliniky a pod.) radí autor takisto do genealogickej tradície. Treba tu hneď upozorniť, že pokiaľ ide o metódu, pomocou ktorej sa má nastoliť platnosť zážitku v prvej osobe, táto nemá nič spoločné s historizmom ako princípom, resp. metódou marxistickej dialektiky.

V úzkej nadväznosti na výsledky analýz o rozbití rovnosti medzi racionalitou a neosobnosťou sa tematizuje súvislosť medzi genealogickou kritikou rozumu a zmyslom európskeho dedičstva z perspektívy Patočkovho ponímania dejinnosti ľudského života. Patočkova interpretácia, inšpirovaná Heideggerom (starosť, obstarávanie ako fundamentálne kategórie metafyziky), poukazuje na nevyhnutnosť prekonať metafyziku starostí o život, sféru každodennosti, vyplnenú komunálnymi starosťami, ktoré pozbavujú človeka dimenzie dejinnosti. Zoči-voči expanzii každodennosti spočíva odkaz európskej kultúry v možnosti byť osobou, individuom, zodpovedným v každom okamihu za svoje rozhodovanie. Proti služobnosti životu stojí dejinnosť, ktorej pravou podobou je oslobodenie od života ovládaného kolobehom starostí a obstarávania. Z tejto perspektívy sa javí aj fenomén disidentstva v novom osvetle. „Ovšem otázka po Evropě,

ktehou klade evropský dissent, je základní a ve své nejradiikálnější podobě ji formuluje Patočka takto: zda dějinný člověk se chce ještě přiznat k dějinám...“ (s. 27). Disidentské hnutie otvára teda konflikt s celou tradíciou objektivizmu v politickej kultúre Európy.

Slovenský intelektuál, ktorého duchovný obzor je zväčša zatemnený antikvovanou mytológiou marxizmu-leninizmu, sa asi bude len s námahou prehrýzať prädostretými výkladmi nevinnosti neosobnej moci. „Největší zločiny politické moci v tomto století jsou produktem této nevinné moci“ (s. 29). Kvôli presnosti dodajme, že mýtus nevinnnej moci, ktorý si podmanil európske politické myslenie, sa legitimuje rozmanitými formami a napája sa z rôznych zdrojov (napríklad v marxizme filozofiou dejín, konsenzom v liberálnych koncepciách atď.).

Bělohradský líči Hobbesovu doktrínu absolutistického štátu, osvieten-
ský model, osnovaný na spojení morality a politiky, podporený fiktívnou ideou všeobecnej vôle, paradoxy liberálnej a totalitárnej demokracie, a ukazuje, ako si imperatív neosobnosti podmaňujú čoraz väčší priestor pre štát a jeho inštitúcie. Stupňujúca sa technizácia a racionalizácia, ako ju opísal M. Weber, preniká do každého póru spoločnosti. Toto anihilujúce pôsobenie neosobnej, a ergo nevinnnej moci stavia štát a všetky represie mimo dobra a zla (s. 29–38). Od Platóna až k socializmu sa objektivizmus v politike prejavuje ako maskovanie moci pomocou techniky. Na margo takto interpretovanej nevinnosti moci autor podčiarkuje, že nihilizmus je fakticky expanziou neosobnosti (s. 37).

S eschatológiou neosobnosti, ktorá sa presadila v európskej kultúre štyrmi kanálmi — 1. v posune od sveta neurčitosti k svetu kvantifikovateľ-

nej určitosti; 2. v odklone od teologickej interpretácie štátu; 3. v redukcii legitímnosti na osobnú mienku a zákona na aparát; 4. v posune od slobody, pochopenej ako sféra, kde štát nemá pôsobnosť, k chápaniu slobody ako účasti na štátnej moci — spája autor proces banalizácie vedomia, t. j. vedomia, ktoré rezignovalo na subjektivitu. Prekonať banalizáciu možno prostredníctvom deštrukcie eschatológie neosobnosti, o čo usilujú jednak disidenti, jednak tzv. nová filozofia (napr. Glucksmann). V tejto súvislosti čitateľ odchovaný materialistickou dialektikou, touto entelecheiou marxizmu, bude zaskočený Bělohradského hodnotením revolúcie. Revolúcia je výrazom technického machiavelistického štátu, gravitujúceho k definitívnym riešeniam. Obsahom disidentskej kritiky politickej moci je demaskovanie západného objektivismu, ktorého názornou exemplifikáciou je komunistický štát. Z tohto zorného uhla je napríklad zrozumiteľná nepopulárnosť Solženicyna na Západe (s. 39).

V záverečných partiách štúdie sa autor vracia k otázke zmyslu európskeho dedičstva, ktoré podľa jeho názoru tkvie v diarchickej štruktúre európskej kultúry, v napätí medzi legitímnosťou a legalitou, ktoré možno artikulovať ako dichotómiu medzi spoločnosťou a štátom, revoltou a revolúciou, hodnotou a záujmom, svedomím a zákonom, hnutím a stranou a pod. (s. 45). Pre európsku civilizáciu, vyrastajúcu z grécko-židovských vízií sveta, je príznačná nezrušiteľnosť dichotomickej, podvojnnej štruktúracie kultúry, neredukovateľnosť legitímnosti na legalitu, autonómnosť týchto členov, ktorých napätie konštituuje pohyb dejín. V protiklade k tomu možno totalitárnu kultúru definovať ako „systém presvedčení a teórií, ktorý mieri k zničeniu této diarchie..." (s. 45). Kým idea neredukovateľnosti legitímnosti na

legalitu vyrastá z troch aspektov európskej kultúry: 1. z gréckeho chápania významov jazyka; 2. z kresťanskej skúsenosti s odbožštením sveta; 3. zo sympatie ako schopnosti empatie, myšlienka neredukovateľnosti legality na legitímnosť čerpá najmä z procesov kanonizácie, paradigmatické a racionálnej formalizácie zákona (s. 52—56).

Disidentská kultúra, usilujúca o obnovenie a artikuláciu diarchickej štruktúry, zamerala svoju kritiku eschatológie neosobnosti na tri kľúčové témy: 1. na rehabilitáciu legitímnosti ako terénu svedomia a individuálneho vedomia, schopného vzdorovať nátlaku sféry legality, oklieštenej na aparáty a byrokratické inštitúcie; 2. na problematiku ľudských práv, organicky spätú s analýzou prirodzeného sveta, ako je daný v individuálnom vedomí, ktoré jedine prepožičiava zmysel súcnu; 3. na problém minimálneho štátu ako jedine kompatibilného s ľudskými právami. V tomto smere poznamenávam, že tematizovaním problematiky minimálneho štátu Bělohradský ťaží z myšlienkového odkazu Locka a z prác súčasného teoretika R. Nozicka, čím podstatne presahuje Patočkovu videnie a riešenie.

Najvlastnejším zmyslom európskej tradície je odkrývanie nezrušiteľnej diarchie medzi legitímnosťou, zakotvenou v sfére individuálneho svedomia a komunikácie, a legalitou, sedimentovanou v inštitúciách a racionalite štátu.

Bělohradského brilantná esej je ukážkou, že filozofické myslenie nie je nezáväznou hrou ideí, ale že ponúka uchopenie, presné pomenovanie znepokojujúcich fenoménov súčasnej civilizácie a bez nárokov na neomylnosť načrtáva možné východiská z krízy, v ktorej sa zmieta európsky duch. Ak by som chcela autorovým prenikavým reflexiám predsa len čosi vytknúť, tak len nerozlíšenosť medzi

pojmomí vedomia a svedomia, ktoré v texte figurujú viacmenej ako synonymá.

Osobitne sa mi žiada podčiarknuť, že Bělohradského uvažovanie vrhá hlbší pohľad aj na tých, ktorí abdi-

kovali na vlastný rozum a svedomie a povýšiac centrum moci na centrum pravdy naďalej zotrvávajú v sebaklamoch a trápnych ilúziách.

Tatiana Sedová

FILOZOFICKÉ VÝCHODISKÁ SOCIOLOGICKÝCH KONCEPCIÍ

Soziologische Theorie; Abriß der ihrer Hauptvertreter J. Morel u. a., München, Wien, Oldenbourg Verlag 1989, 235 s.

Publikácia J. Morela a kolektívu *Sociologická teória* je v podstate koncipovaná ako stručná príručka z dejín sociologického myslenia. Dôležité však je, že dejinno-reflexívne spracovanie témy netrpí monodimenzionalitou profesionálneho pohľadu a nie je poznačené sociologistickým prístupom. Naopak, autori práce, približujúci vybrané sociologické koncepcie, venujú pozornosť širším teoretickým východiskám a filozofickým základom, a teda ich nepredstavujú v teoretickom a historickom vákuu.

V úvode k práci autori zbytočne skromne definujú cieľ práce — poskytnúť vstupnú orientáciu v pomerne neprehľadnej a komplikovanej spleti sociologických koncepcií a tým pokryť aktuálnu potrebu ľahko zrozumiteľného a prehľadného úvodu do problematiky.

Pre nás je nepochybne zaujímavé tvrdenie autorov, že odborné publikácie, resp. učebnice, ktoré sú v súčasnosti na knižnom trhu [v nemeckej jazykovej oblasti], túto požiadavku nespĺňajú. Sú buď prívelmi fixované na jednotlivých klasikov sociologických teórií a preto neprehľadné, komplikované a vyžadujú si predbežnú odbornú prípravu čitateľa, alebo naopak, monograficky spracúvajú len jednotlivé teórie. Na druhej strane existuje rad publikácií, ktoré sociologické teórie síce popularizujú,

ale spôsobom, ktorý je neadekvátny predmetu poznávania, a teda ich heuristická funkcia je otázna. Napriek tomu, že sa autori publikácie *Sociologická teória* z didaktických dôvodov vopred zriekli problematizovania jednotlivých teórií a obmedzili sa na rovinu neutrálne deskriptívneho pohľadu, predsa si len práca zachovala do istej miery komparaatívny charakter.

Autori publikácie si boli taktiež vedomí skutočnosti, že do práce nebolo možné zahrnúť všetky súčasné (a minulé) sociologické teórie, pokúsili sa však, pochopiteľne len do určitej miery, reprezentatívnou problémovou selekciou pokryť rozsiahle spektrum teoretického pluralizmu, ktoré v sociológii objektívne jestvuje. [Sem patria najmä individualistické, holistické, objasňujúce chápanie, analytické, dialektické, afirmatívne, ako aj kritické prístupy a východiská.]

Formálne sa publikácia vnútorne člení do jedenástich kapitol, z ktorých prvá a posledná majú trochu odlišný charakter v tom, že ich predmetom nie je analýza a deskripcia určitej konkrétnej sociologickej koncepcie protagonistu istého spôsobu sociologického myslenia, ale vyznačujú sa skôr syntetizujúcim pohľadom.

Cieľom prvej kapitoly publikácie, nazvanej *K vzniku sociologickej teórie*, autorkou ktorej je E. Bauerová,